

„Ez a totális üzemmód nem szelídíthető felvilágosult abszolutizmussá”

Síklaki István szociálpszichológussal
Pikó András beszélget

– Bár várható volt a Fidesz győzelmé, az áprilisi választásokon elért eredmény arányainak magyarázatához, úgy tűnik, már nem elegendők a hagyományos politikai, politológiai értelmezési keretek. A Fidesz újbóli kétharmada nyilván nem magyarázható a négy év kormányzati teljesítményének racionális értékelésével, nem magyarázható az egyébként nem létező választási programok és ígérek közötti különbséggel, és ahogy látom, mind többen próbálnak valamilyen társadalomlélektani magyarázatot is találni. Hogyan látja, ez a választási eredmény magyarázható a magyar társadalom mentális állapotával, vagy másképpen fogalmazva, ez az eredmény egyfajta mutatója a kollektív tudatunk minőségének?

– Mielőtt bizonyos szociálpszichológiai jelenségekre térnék, amiket sejtek az eredmények mögött, néhány, az értelmezés keretét adó megállapítással élnék. Először is a Fidesz a leadott szavazatok valamivel kevesebb, mint ötven százalékát szerezte meg, tehát az a beállítás, hogy ez az eredmény totális land slide, földcsuszamlás lenne, nem igaz, ez csak propaganda. A másik fontos szempont, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül, az, hogy nem volt a győztes szemben versenyképes alternatíva, nem volt baloldal. A harmadik dolog, amit még az elején le kell szögezni, hogy bár én nem vagyok politológus, de „józan paraszti” szociálpszichológus eszemmel sikerült grammra megjósolnom a 21 százalék körüli Jobbik-eredményt.

Magyarán: biztos voltam benne, hogy rengeteg proteszt szavazat lesz, és így is lett, csak éppen, mivel demokratikus alternatíva nem kínálkozott, jobb híján ezek a Jobbikhoz vándoroltak. Ettől még természetesen teljesen jogos az a gondolat, amire a kérdésében is utalt, hogy 2010-től óriási tömegeknek lett sokkal rosszabb, nem ritkán direkt beléjük másztak, ismerjük a statisztikákat, a felső tizedet leszámítva minden rétegnek romlott az állapota, az alsó tizednek tíz százalékkal lett rosszabb a jövedelmi helyzete: miért nem hajtották el, váltották le a velük ezt tevő kormányzatot? Véleményem szerint azért, mert nemcsak anyagi értelemben lett a többségnek rosszabb, hanem a politikai klíma is drasztikusan romlott 2006-tól az országban. Ez látszólag paradoxon, mert úgy tűnhet, hogy ez egy újabb érv lenne a politikai váltás mellett, de amikor egy társadalomban egzisztenciális feszültségek alakulnak ki, és ez párosul egy agresszív, feszültséget gerjesztő politikai klímával, akkor az ilyen kettős presszió két hatást szokott kiváltani a nagyobb közösségből. Az egyik a kisebbségekkel szembeni türelmetlenség, a bűnbakképzés, a másik pedig a hatalomhoz igazodás és kapaszkodás, az erő elfogadása, mondván, hogy ebben a bizonytalanságban, ami körülvesz bennünket, kell valami biztos, egyértelmű és erővel rendelkező, és ez akkor is hat az egyénre, ha nem szereti is azt a politikai erőt, még ha rosszat okoz is az a politika. Működik a hamleti igazság:

választjuk a biztos rosszat, mint a bizonytalanságot. Tehát azt gondolom, hogy igen jelentős arányban szavaztak úgy a Fidesz második ciklusára, hogy tele voltak indulattal és kritikával, nem szerették, amit a kormány művelt, de mivel erőt és biztonságot mutatott – még ha rossz erőt is –, inkább azt választották a bizonytalansággal szemben.

– *Ez akkor racionális döntés, ha a biztos rossznak nincs alternatívája, tehát vele szemben a bizonytalanság, a káosz áll?*

– Pontosan. Ha nincs alternatíva, amiben mint szilárd erőt felmutató formációban hihetek, akkor inkább maradok a biztos rossznál. Gondoljon bele, a 2006-os Gyurcsány–Orbán-vita azért is lehetett döntő a választások kimenetele szempontjából, mert Gyurcsány nagyon kemény erőt tudott az erős emberrel szemben fölmutatni. Valódi alternatíva lett, és annak óriási hatása volt akkor. Hozzájárult mindehhez, és nem is csak az elmúlt négy évben, hogy a Fidesz politikája folyamatosan és egyre erősödő mértékben vált értékérzelem-alapúvá. Azokat a nemzettudatban lévő mozzanatok, mítoszokat igyekszik meglovagolni, amelyek a hatalmi érdekeinek szolgálatába állíthatók, és teljesen következetesen azt a nemzetmitológiát mozgósítja, amiről ugyan a történészek tudják, hogy hamis, a mi identitásunk szempontjából viszont maga az igazság: mi vagyunk a kis nép, amely harcol a szabadságért, harcol a kereszténységért, amely mindig elbukik a nagyokkal szemben, amelyet mindig kijátszanak egymás ellen. Ez erős áldozatönkép, amely ugyanakkor tele van hősi attribútumokkal és a történelmünk legnemesebb hagyományai, 1848 vagy 1956 épp ezt erősítik. Ezekkel mindig lehet érzelmi alapon mozgósítani a társadalmat, Orbán pontosan azt érte el ezzel, amit már láttunk Amerikában is, csak ott a re-

publikánusok alkalmazták a demokratákkal szemben – a választófülkében végül a tudatosan vagy tudat alatt hatva, de a nemzeti identitásos érzelmek mozgatják majd a tollat, ha ezzel szemben nincs ellensúly.

– *Az ellenzék üzenete, amely a jogállam visszaállítását, a demokrácia visszaépítését ígerte, miért nem lehetett ellensúly?*

– Azért, mert a parlamentáris demokrácia elvei, és sajnos a gyakorlata is, puszta absztrakciók a magyar polgárok tömegei számára. Másfelől ezekkel az elvekkkel vissza lehet élni, ami ha megtörténik, márpedig a magyar elit a rendszerváltás óta folyamatosan visszaélt ezekkel, akkor az egyébként is absztrakt értékektől még távolabb kerül a magyar polgár, sőt megkezdődik ezen értékek leértékelődése is. Az ellenzék üzeneteinek esélyük sem volt az orbáni szimbolikus politikával szemben.

– *Sokszor az volt az érzésem, hogy tudatosan megtervezett ösztársadalmi szociálpszichológiai kísérlet részei vagyunk. Ezekről, hála a leghíresebb eseteket feldolgozó filmeknek, már sokan tudhatnak, és mindegyik film arról szól, hogy ha egy csoportot olyan feltételek közé helyezünk, amelyek az egyéneket a csoportstíntű versengésre, a konfrontációra, a csoport másik felével való szembenállásra kondicionálják, akkor beindul az agresszió, amely végül a résztvevők nem tudnak úrrá lenni, de amelyet már a kísérlet vezetői sem tudnak kontrollálni. Ha tudatosan arra irányul egy politika, hogy a társadalmon belüli ellentéteket kreálja vagy élezze, akkor ki lehet-e lépni ebből az agressziókörből, és urai maradnak-e a helyzetnek azok a politikusok, akik ezt az állapotot előállították?*

– A szociálpszichológia minden tapasztalata, a kisebb csoporttól a nagyobb társadalmakig, azt mutatja, hogy ha beindul egy ilyen versengé-

ses konfliktusgenerálós folyamat, akkor a versengés és a konfliktusok eszkalálódnak, egészen addig a pontig, amíg szét nem feszíti, fel nem robbantja a csoportot. Ez ellen tenni szinte lehetetlen, csak Gandhi jut eszembe, mint egyszeri és hatékony válasz erre a problémára. Kisebb csoportok esetében eljön az a pont, amikor a csoport tagjainak azt kell mérlegelniük, hogy az eddig befektetett energiáikat veszni hagyják-e a totális, mindent megsemmisítő konfliktus-folyamatban. A többség elkezd úgy érezni, hogy többet veszít a szakadással, mint az együtt maradással, akkor elkezdődik egy fokozatos de-eszkaláció, és akkor szépen vissza tud térni a csoport a normális, együttműködő nyugalmi állapotba. De ez a megoldás társadalmi szinten azért nehéz, mert a társadalom szövete annyira komplex, és annyira sok érdeket tagolja, hogy sokkal nehezebb eljutni a konfliktusok mindent felemészítő voltának felismeréséig. Társadalmi szinten inkább az szokott történni, hogy a konfliktusfolyamat a robbanásig, az összeomlásig fokozódik, jön a csőd, felkelés, forradalom, és akkor kezdődik valami előlről. Nekem most az a benyomásom, hogy ez a konfliktusos állapot, amiben élünk, ez valami nagy kataklizmáig, minimum egy nagy gazdasági összeomlásig nem fog megállni Magyarországon.

– *Miért? Azért, mert nincsen racionális válasz a versenyben részt vevő másik fél számára, csak az, ha maga beleszáll a rákényszerített versenyhelyzetbe?*

– Kétségtelenül igaz, hogy a politika mindkét oldalán általánossá vált a másikkal való totális szembenállás reflexe, amiből szinte lehetetlen kiszállni, de észre kell vennünk, hogy már régen nincs versenyhelyzet. Az ellenzéknek nincs módja arra, hogy hasson a másokra a viselkedésének a módosításával, mert nincs az ellen-

felével versenyben, nincs abban a pozícióban, hogy érdemben befolyásolni tudja a másik cselekedeteit. Itt most a totális hatalmi berendezkedés kiépülése zajlik, és ez a totális hatalmi berendezkedés úgy használja és fordítja a maga hasznára a maga által is elindított versengés eszközlációját, hogy már ő maga sem tud ebből a körből kilépni. Ezt a totális üzemmódot nem tudja felvilágosult abszolutizmussá szelídíteni.

– *Miért nem?*

– Ennek sok mentális és szervezeti oka van. A hatalmi csoport viselkedésének alapja a bullying, a megfélemlítés, a terrorizálás. Kifelé azt kell folyamatosan mutatnia: én bármit megtehetek, és te akkor is kussolsz. Minden totális diktatúrának ez az üzemmódja, így működött a Kádár-rendszer még a nyolcvanas években is. Akkor az volt a bullying egyik nagyon szép, szimbolikus gesztusa, hogy folyamatosan azt mondták a pofánkba, hogy '56 ellenforradalom volt. Pontosan tudták, hogy ezt senki sem így gondolja, de addig, ameddig nem mernek visszaszólni, addig a hatalom gyakorlása szilárd, és ez megteremt a feltételét a megfélemlítés folytatásának. A folyamatos erőfitogtatás egyszerre lételeme és kényszere az ilyen rendszereknek. Tulajdonképpen ez a saját csapdája is, mert mivel így és ilyen módon építette fel magát, abban a pillanatban, ahogy elkezd engedni, ezt a többiek gyengeségnek, a bullyingre való képesség elvesztéseként élik meg, és abban a pillanatban megszűnik a bullyingre épülő hatalom.

– *Valóban jól számolnak, ha engednek, akkor azt gyengeségnek élik meg a többiek, és a korábbi terrorizálók ellen fordulnak, élnek a kínálkozó lehetőséggel? Miért nem a kiegyezésre való lehetőségként, békejobbként élik meg a bullying áldozatait?*

– Társadalmi szinten nem nagyon tudok rá példát – bár biztos lehetsé-

ges, speciális esetekben, de erről történészeket kérdezzen –, amikor sikerült egy finom, lassú, óvatos de-eszkalációt egy társadalomnak megvalósítania. Iszonyatosan nehéz a felhalmozódott feszültségek és érdekellentétek miatt mederben tartani a folyamatokat, és mivel annak, hogy ez nem sikerül, óriási a kockázata, a hatalom birtokosai nem is próbálkoznak vele. Egy totális rendszerben más okból sem engedheti meg magának a hatalom birtokosa a gyengeséget, az egyezkedést, mégpedig belső szervezeti okokból. A totális hatalmi rendszerekben a politikai versenyt, ami egy normál demokráciában parlamentáris körülmények között zajlik, azt inkorporálják, saját pártszervezeten belülré helyezik, ez az oka annak, hogy ezek a rendszerek mindig előállítják a klikkharokokat, a bizantinusi megmoszkovita szituációkat, amiket jól ismerünk a történelemből. A hatalom birtokosát a belső, ugrásra kész ellenzék is arra kényszeríti, hogy folyamatosan fenntartsa és erősítse a nyomást. És van egy harmadik ok is, amiben én szociálpszichológusként mélységesen hiszek, mégpedig az, hogy az ilyen módon üzemeltetett rendszerek, szervezetek sokkal kevésbé hatékonyak, mint amelyek működésük miatt folyamatosan egyezkedésre, tárgyalásra kényszerülnek. Mivel nem kényszerül erre, nem emel be más szempontokat a hatalmiak mellé, és nincsenek gyors visszajelzései a társadalmi folyamatokról, ezért folyamatosan elköveti a legbrutálisabb, katasztrofális hibákat is, amelyek végül valamilyen kataklizmához vezetnek. Ennek a jelenségnek egyébként nagyon érdekes modellkísérletét végezte el egy szerzőpáros, Deutsch és Krauss. Ez egy szállítványozási játék, amelyben részt vesz A és B szállítványozó, akik a saját telepükről egymással ellentétes irányban fuvarokat bonyolítanak le. A két telep

között van egy olyan hegyi útszakasz, amely olyan szűk, hogy felváltva lehet csak rajta közlekedni. Van ugyan egy elkerülő szerpentin is, ahol ilyen probléma nincs, viszont a játék feltételeit úgy alakították ki, hogy ha a szerpentinre választod, akkor tutira veszteséges lesz a fuvarozás. Csak akkor lehet nyereséggel fuvarozni, ha a felek megegyeznek a váltakozó úthasználatban. Lejátszották, a való életben, menetrenddel és pénzzel. Volt, amikor az volt a feltétel, hogy meg kellett egyezni, kész. Volt olyan feltétel, amikor A-nak volt egy sorompója, és ezzel az erőfölénnyel tárgyalhatott, a másik esetben B tehetette ugyanezt. És volt, hogy mind a kettőnek volt egy-egy sorompója, és így tárgyalhattak. A legtöbbet azok a játékosok veszítettek, akik olyan verzióban játszottak, amelyben mindenkinek volt sorompója.

– *Mert automatikusan használták?*

– Mert használták, annak ellenére is így tettek, hogy tudták, a végeredmény számukra is veszteség lesz. Mindkét fél veszített akkor is, amikor csak az egyiknek volt sorompója, ott csak annyival lett másabb az eredmény, hogy akinek volt kényszerítőeszköze, az kevesebbet veszített, mint az, akinek nem volt sorompója. Csak azok nyertek, akik megegyezésre voltak kényszerítve a játékban. Ez szép, kristálytisztá példája annak, hogy hosszú távon mindig az a társadalom a nyerő, amely rá van kényszerülve az egyezkedésre. Ha megnézzük I. Erzsébet Angliáját, soha egyetlen pillanat nem volt a több évtizedes uralkodása alatt, amikor közelében lett volna az uralkodó hatalma mondjuk Orbán Viktor mostani hatalmának mértékéhez. Neki mindig egyezkednie kellett a parlamenttel, a klikkekkel, a londoni polgármesterrel, személy szerint, mint uralkodó állandóan gondban volt. Mégis, ez volt Anglia legsikere-

sebb korszaka. Egy ennyire centralizált módon irányított társadalom, mint a miénk, az rohan a veszte felé.

– *De ez a jelenlegi állapot nem magától jött létre, nyilván kellett hozzá a Fidesz radikális politikai váltása, de kellett az is, hogy az együttműködésről, a tárgyalásról, a méltányos politikai versenyről és a liberális jogállamról a magyar társadalom lemondjon, hogy a rendszerváltás értékei devalválódjanak.*

– Naiv dolog azt gondolni, hogy a rendszerváltással ezek a demokratikus értékek a közgondolkodásba átmentek volna. A magyar emberek túlnyomó részét a büdös életben nem érdekelték ezek az értékek. Számukra a rendszerváltás egyet jelentett azzal, hogy nálunk is beköszönt az ausztriai jólét. Ugyanez a hozzáállás jellemezte a magyar politikai elitet is, nem értették meg, vagy cinikusan átsiklottak azokon a kockázatokon, amelyek abból álltak elő, hogy a rendszerváltással olyan társadalmi-gazdasági és politikai modellre térünk át, amelynek az értékrendje a magyar társadalmat enyhén szólva sem hatotta át. Volt ezzel kapcsolatosan kijózanító személyes élményem is. A 80-as évek végétől már nyugati lapokat tudtam olvasni, így abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy többet tudtam és értettem mindaból, mit jelent és hogyan működik a parlamentáris demokrácia, mint a többség. Számomra teljesen nyilvánvaló volt, hogy tökéletesen félre fogják érteni az emberek a parlament működését, funkcióját. Pontosan látszottak a buktatók, olyanok, mint hogy a magyar választó nem fogja megérteni azt, hogy a parlamentben miért nincs jelen a képviselő, miért olvas újságot, ahhoz képest miért kap nagy fizetést. Külsődleges szempontok ezek, de ezek válnak fontossá, ha magát a parlamentarizmus lényegét, működését nem érti a társadalom. Egy angol számára ezek valóban he-

lyén kezelt külsődleges szempontok, mert a politikai kultúrájának szerves része a parlamentarizmus lényegének ismerete, elő nem fordulhat, hogy egy angol munkás ne tudná, mire való a képviselője, és hogyan, milyen szabályok szerint működik a parlament. Próbáltam több szalon is megkeresni politikusokat, magát a parlamenti elnököt is, ki is dolgoztam egy kommunikációs elképzelést, hogy hogyan lehetne elébe menni annak, hogy lejárassa magát a parlament. Szóba sem állt velem. Teljesen hidegen hagyta a kérdés az SZDSZ akkori vezetőit is.

– *Nem tudom eldönteni, vajon valóban lehetett volna edukálni a parlamentarizmusra a magyar társadalmat? Vagy ez már akkor is az lehetett, aminek most tűnik, egy elkötelezett kutató naivitásának?*

– Igen, nyilván benne volt a kutató naivitása is. De azért most már jó pár évtizedet eltöltöttem kommunikációval, az a meggyőződése, hogy jó kommunikációs kampánnyal so-
7
kat lehetett volna enyhíteni azon a teljes elutasításon és azon a teljes tekintélyvesztésen, amin a parlament keresztülment. A tanulság igazából elsősorban az volt, hogy a politikai elit mennyire érdektelen volt az egész problémával kapcsolatban.

– *Ilyen előzmények után, ha a Fidesz azt üzeni, hogy ő védi a magyarokat, eleve vesztes lesz az, aki azzal válaszol, hogy ő meg a magyar demokráciát védi épp a Fidesszel szemben.*

– Ez eleve vesztes pozíció, de nemcsak nálunk, a világ minden országában az lenne. Ha egy természetes elemi érzést ütköztetünk egy absztrakcióval, ott csak az absztrakció veszíthet. Ha egy értékrendszerrel szemben nem tudsz egy másik, kézzelfogható, érzelmeket megmozgató értékrendszert szembeállítani, akkor eleve veszítettél. Lakoff elgon-

dolásait sok mindenben lehet vitatni, de abban igaza van, hogy Amerikában az volt a demokratáknak a hátránya a republikánusokkal szemben, hogy ők absztrakt elveket tűztek a zászlajukra, és nem egy globális értékrendszert. Azt javasolta, hogy ezzel a szolidaritás, a családvédelem és az ehhez hasonló, szintén koherens értékrendszerré összeálló elveket kell szembeállítani.

– *De vajon volt-e az ellenzéknek más esélye a Fidesszel szemben, amely a leghatékonyabb mixet keverte össze, a nemzeti érzést és az egzisztenciális populizmust, mint az, hogy a saját hagyományaira is támaszkodva, ott támadja az ellenfelét, ahol arra a legnagyobb felületet látta, a demokráciarombolás miatt? Nem nagyon volt más lehetősége...*

– Hát ez nehéz kérdés. Hála istennek, nem vagyok politikus, tehát nem tudom, mit kellett volna tenniük. Az biztos, hogy nagyon nehezen ellensúlyozható keveréket állított elő a Fidesz, ráadásul ezt nem hirtelesen tette, hanem évek során tudatosan csinálta, hozzá is szoktatva ehhez a közönséget. Indult azzal, hogy lefoglalta a politika jobboldalát, erre szolgált a polgári jelző használata, mert jól érezte, hogy a magyar társadalomban támaszkodhat egy mély történelmi megalázottságélményre. Itt a kommunizmus ideje alatt tényleg tömegek érezhették magukat másodrendűnek az újsütetű pártvonalon felemelkedő elittel szemben, csak azért, mert jobboldali, polgári családba születtek. Ez a megalázottságélmény független volt attól, hogy ezek az emberek érvényesültek-e, vagy sem, mert nagyon sokan érvényesültek a Kádár-rendszerben is, mégis úgy érezték, hogy el vannak nyomva, nekik kussolniuk kell, hátterben kell maradniuk. Potens, tanult, tehetséges emberek érezték magukat másodrendű állampolgároknak, és őket 1996-tól kezdve Orbán

sikeresen felszabadította. De ez csak az első menet volt, ahogy elindul a popularizálódás, célcsoportot vált, a polgár helyett jönnek „a zemberek”, és az első Orbán-kormány idején megszólított polgári tömegeket ejtették. Sem a politizálás tartalma, sem pedig a stílusa nem nekik és nem róluk szól. Azt látom, hogy pontosan ez az eredetileg megszólított polgári tömeg van teljesen kétségbeesve és kiszolgáltatva, hiszen a Fidesz mellett nincs és nem is lehet tisztességes, konzervatív jobboldali politikai erő. Konzervatív, jobboldali barátaimon látom a rémületet, uramisten, én nem ilyen lovat akartam, csak most már tehetetlenek.

– *Már miért lennének azok?*

– Foglyai a kognitív disszonancia néven ismert szociálpszichológiai jelenségnek. A Fideszre szavaztak, majd látták, hogyan kormányoz, csalódtak, és emészti őket a kérdés: én ezekre szavaztam, hát ilyen hülye lennék? Nyilván nem lehetek hülye. Ezért racionalizáló technikákat vetnek be önmaguk és az egykori döntés újbóli és folyamatos elfogadása érdekében. A körülmények, a válság, az Európai Unió, a zsidók, a megveszekedett ellenzék, az egész világ, végül majd minden jóra fordul, csak még ezt a harcot meg kell vívni. A Fidesz a szabadságharcos retorikával saját csalódott egykori választóinak siet a segítségére ebben a konfabuláló, racionalizáló, önképmentő munkában, és azt kell mondjam, hogy iszonyatosan sok cáfolat, durva arculcsapás kell ahhoz, hogy egyszer felhagyjon ezzel, és elfogadja, igen, akkor rosszul döntött.

– *A felülről szított túlhajtott politikai verseny minden esetben előállítja az engesztelhetetlen szembenállást, a választók szurkolói B-középpé válását?*

– Nem. A hagyományoknak óriási szerepük van abban, hogy egy társadalom mennyire fanatizálható. Elég

sokszor jártam Angliában Margaret Thatcher kormányzása idején. Iszonyatos indulatok feszültek vele szemben, ezek bármikor megnyilvánulhattak. Voltam egy nemzetközi konferencián, több száz ember gyűlt össze a világ minden tájáról Bristolban, és épp akkor született egy olyan kormánydöntés, ami hátrányosan érintette az ottani felsőoktatást, de ami közelébe sem ért annak, mint amit a jelenlegi magyar kormány művel ezen a területen. A konferencia megnyitóján a helyi egyetem két professzora előhúzott egy életnagyságú Thatcher-bábut, azzal báboztak, miközben számomra teljesen megdöbbenő módon pocskondiázták a regnáló miniszterelnököt. Mindez simán belefér az angol társadalom politikai hagyományaiba és kultúrájába. A brit társadalom önmagában az éles, sokszor agresszív stílusú politikai versenytől nem lett egypártrendszer, és nem küzd olyan anomáliákkal, mint mi. Megóvja őket ettől az, hogy a politikai élet, maga a verseny szilárd, világos szabályokon alapszik, amit mindkét fél gondolkodás nélkül, mondhatni, zsigerből elismer, és eszébe nem jutna áthágni. Nálunk épp az a probléma, hogy nincsenek ilyen szabályok, és ami helyettük van, azt is át lehet hágni, meg lehet sértetni büntetlenül.

– *Tehát a legélesebb politikai verseny sem érintheti például az angolok közösségidentitását, önazonosságát. A konfliktusok azok maradtak, amik eredetileg is voltak, egzisztenciális érdeksérelmek, politikai véleménykülönbségek.*

– Így van, a szabályok kölcsönös és automatikus tisztelete megóvja őket attól, amit mi elszenvedünk, a politikai ellenfél ellenséggé minősítésétől. Egyszerűen nem alakulhat ki olyan helyzet, hogy egy tory ellenségként tekintsen egy labourra, vagy hogy egy labour megkérdőjelez-

ze egy tory angolságát. Azt hiszem, ez a lényeg: a mi a társadalmunkban hagyományosan, a sok évszázad alatt nem tudtak kikristályosodni olyanfajta szabályok és ennek megfelelő szabálykövető attitűdök, amelyek megakadályoznák, hogy egy törzsi jellegű ellenséggé válás kialakuljon.

– *Mi magyarázza azt, hogy a Kádár-rendszerben, egy diktatúrában ezek a törzsi jellegű szembenállások nem mutatkoztak, pedig az totális rendszer volt, most meg, egy jócskán deformált demokráciában igen?*

– Egyszerűbb a válasz, mint az ember gondolná. Magyarországon megvan a hagyománya annak a fajta mentalitásnak, ami most van, és nincs meg a hagyománya a Kádár-rendszernek. A Kádár-rendszernek az volt a titka, hogy teljesen egyértelmű volt: itt az oroszok, ha kell, löni fognak. Csak ilyen külső erővel a háta mögött teheti meg magyar politikus azt a nyilvánvalóan cinikus gesztust, hogy azt mondja: aki nincs ellenünk, az velünk van. Ez teremtette meg azt a rendkívül ambivalens, a nemzet moralitása szempontjából rendkívül káros következményekkel járó szituációt, aminek az alapja a külső elnyomással szembeni tehetlenség és a belső helytartó iránt megnyilvánuló pozitív érzés, egyfajta perverz hála azért, hogy bár a hátsónkba lövethetne, mégsem teszi, milyen rendes ember. De csak a vitathatatlan és megkérdőjelezhetetlen erő pozíciójából lehet hatalmi szempontból értelme egy ilyen gesztusnak. Az emberi mentalitásnak egy evolúciós gyökerű, iszonyatosan erős normája a reciprocitás. Ha valaki tesz nekem egy engedményt, akkor azt valahogy viszonznom kell. Sok minden más mellett ez is az oka annak, hogy az '56-os forradalom brutális leverése, a kivégzések és a terror után, a szovjet hadseregre támaszkodva megtett gesztust

a magyar társadalom úgy viszonyozta, hogy elfogadta a puha diktatúrát. Ma viszont nincsenek itt az oroszok, nincs vitathatatlan és megkérdőjelezhetetlen erő birtokában Orbán Viktor, ő nem tehet gesztusokat, neki folyamatosan fenn kell tartania a bullying állapotát, mert ha nem tenné, azonnal megkérdőjeleződne a hatalomgyakorló képessége. Azt pedig nem engedheti meg magának, hiszen egyet jelentene a hatalma elvesztésével, mivel valójában nincs olyan erő birtokában, ami végül elrettentené az ellenfeleit.

– *Azt értem, hogy a saját táborában a kognitív disszonancia csapdája hogyan tartja ott a kiábrándultakat, de a többiekkel mi a helyzet, a hívőkkel vagy az ideológiaiilag semleges választókkal? Elegendő magyarázat az alternatíva nélküli erő tisztelete, vagy kell más is? A megváltozott, a hatalom által dominált nyilvánosság szerepéről kérdezném, pontosabban arról a felvetésről, mely szerint a napi propaganda olyan erős volt, illetve az azt megkérdőjelező információktól a társadalom többsége annyira el volt zárva, hogy mindez együttesen kialakíthatott egyfajta hamis tudatot, amelyben a politika üzenetei felülírják akár a napi tapasztalatokat is. Lehetséges ez?*

– Önmagában, sterilen biztosan nem működik a dolog. Akkor viszont működhet, ha a társadalom többségében kialakul vagy kialakítanak egy olyan motivációs hátteret, amelyre alapozva rezonálni tud a propagandára. Ez nem pusztán mennyiségi kérdés, nem csak azon múlik, hogy mekkora az anyagi erőben, a médiabefolyásban a kormányzók előnye az ellenzékhez képest. Azt is megkockáztatom, hogy ez a jelenlegi kormánypárti médiafölény legalább annyira következmény, mint ok, mert ahhoz, hogy ki tudjon alakulni, kellett az is, hogy a korábbi baloldali és liberális média

elkényelmesedjen, hogy nem harcolt az egykori médiapozíciói megtartásáért, de leginkább az kellett, hogy a Fideszben nagyon sokan sokat tanulnak arról, hogyan kell alapvető általános és konkrét emberi értékekre alapozott koherens értékrendszert nyomató médiát építeni. Aztán ehhez szépen lassan jött a pénz is, így sikerült lenyomni a baloldali-liberális médiát. A propaganda hatása egyébként nagyon sok situációs tényezőtől függ. Bármily furcsa, de akkor igazán hatékony a propaganda, amikor olyasmiről szól, ami nem igazán lényeges, nem igazán konkrét, és ugyanakkor van tematizáló ereje. Ilyen volt a Szabadság téri emlékmű ügye.

– *A kormánypropaganda hatása lehet-e az az egyén számára, hogy bár a jelen állapotokat gondokkal és problémával telinek érzi, mégis, a mindenünnen ömlő pozitív hírek elhitetik vele azt, hogy már mindenki másnak jó, és lassan őt is eléri, az ő életét is megváltoztatja mindaz, amiről a tévében beszélnek?*

– Létezik ilyen hatás, és ez mindig is működött. A Kádár-rendszer is pontosan ezt csinálta addig, amíg csődbe nem ment. Nyilvánvaló, hogy ez egyenes út a csőd felé, de nemcsak a pozitív jövő reménye működteti a hatást, amíg működik, hanem az a jelenség is, amit a szociálpszichológia látszólagos egyetértésnek nevez. Tehát én azt gondolom, hogy mindenki más azt gondolja, és végül a többség azt gondolja, hogy mindenki más azt gondolja. Ismerjük a bibliai történetet, mindenki Jézust gondol és Barabást kiált, tehát ez a szituáció elő tud állni, és ez ideig-óráig biztosan működik is. Emellett viszont van egy másik hatás is, amikor tudom, hogy nekem most rosszabbul megy, mégsem döntök a változtatás mellett. Erről beszéltem már, ez a biztos rossz biztonsága. Tudom, hogy nem igaz, hogy Magyarország

jobban teljesít, mert nálam biztosan nem, de ha körülnézek, akkor is azt látom, hogy itt, a megyében sem. Ez kormánypárti blöff, hát nem vagyok hülye, ismerem a politikusokat, naná, hogy ezt mondják. De annak ellenére, hogy nem hiszem el ezt a fajta propagandát, akkor is arra fogok szavazni, aki legalább azt mutatja, hogy talán ez a kicsi rossz, ami nekem most rendeltetett, legalább ez magmarad. Ha a másikra szavazok, akit nem érzek erősnek, akkor talán még ez a mostani kis rossz is elveszhet. A kognitív pszichológia a jelenséget a veszteségtől való irtózásként ismeri. Ha azonos mennyiségű veszteséget kell megítélnünk, vagy azonos mennyiségű nyereséget, sokkal jobban fáj a veszteség, mint amennyire örülünk ugyanakkora nyereségnek. Nincs egyensúly. A veszteségtől sokkal jobban irtózunk, mint amennyire örülünk a nyereségnek. Nyilván evolúciós eredetű a jelenség, ez egy sikeres stratégia, ugyan nem fogok jól élni, de életben maradok.

– *A változástól való irtózás?*

– Pontosan, a változástól való irtózás. Tehát nekem most rossz, rosszabb, mint volt, de legalább abban biztos, mert azt ígérik, hogy nem lesz még rosszabb, sőt majd javul is a helyzet.

– *Nagyon durva leegyszerűsítés lenne azt mondani, hogy minél nehezebb a helyzet, annál erősebb a veszteségtől és a változástól való irtózás?*

– Egy ideig pontosan így működik a dolog, egészen addig, amikor már tényleg az egzisztenciális lét kerül veszélybe. Akkor jön a felfordulás, a kataklizma, a forradalom, de addig érvényesülhet a rendszerhez való igazodás paradox erősödése, azonosulunk a diktátorral, sőt lelkesedünk is érte.

– *Ott tartunk, tehát hogy vagyunk egy kiépülő totális rendszerben, egymással végtelenen szemben álló, felülről gerjesztett politikai vetélke-*

désben, folyamatos a bullying, egymásnak feszülnek a szurkolótáborok, és mindegyiket kiszolgálja egy alternatív, csak rá szabott nyilvánosság, miközben a közéletben és a politikában napi szinten részt nem vevőket és az az iránt nem is érdeklődőket az alternatíva nélküli erő tisztelete, a biztos rossz biztonsága, a veszteségtől való irtózás a hatalmon lévőkhez köti. Eszembe jut egy beszélgetésem egy vendégemmel, akit reggeli rádióműsoromba hívtam. Elmesélte, hogy a folyton a Klubrádiót hallgató felesége beteg lett, és ő a gyógyulása érdekében azt tanácsolta neki, egy ideig ne hallgassa a kedvenc műsorait, hallgasson inkább a Bartókon zenét, ne terhelje magát. A tanácsot a felesége megfogadta, zenét hallgatott, és meg is gyógyult, és saját bevallása szerint azóta is jobban érzi magát. Az engesztelhetetlen háború, úgy tűnik, előállítja a politikától, a közélettől való elfordulást, a személyes komfort érdekében kizárjuk a negatív hatásokat.

– Nekem is van hasonló személyes tapasztalatom. Több mint tíz éve vagyok esti borozásos kapcsolatban falubeli barátaimmal, akik homlokgyenest ellentétes ideológiát vallanak, mint én. Egyikük most már huzamosabb ideje csak a Bartók rádiót hajlandó hallgatni. Ő úgymond a győztes oldalon van, de hát nem ilyen lovat akart, és neki is ugyanez a védekező mechanizmusa, hogy ne kelljen szembesülnie azzal, amivel nem ért egyet, amivel nem tud azonosulni, és ami az ő oldaláról jön. A Bartók rádió a végső megoldás...

– *Ez természetes igény arra, hogy megteremtsük a harmóniát a külvilággal, ezért zárjuk ki a rossz vagy a kognitív disszonanciát okozó információhalmazokat. Mégis meglepő, hogy győztes és vesztes oldalon egyaránt jelentkezik ez az igény.*

– Politikai beállítódástól függetlenül a személyiségünk egyik legálta-

lánosabb emberi motívuma a kontroll igénye. Szükségünk van arra az érzésre, hogy ura vagyok a folyamatoknak, kézben tartom a dolgokat, tudok jósolni, és az beválik. E nélkül a bizonyosság nélkül megbetegszünk. Folyamatosan törekszünk a koherenciára, és ha valami kibicsaklik, akkor azt pótoljuk egy kis racionalizációval, konfabulációval, öncsalással, mikor mivel. Nyilván minél ellentmondásosabbá válik körülötünk a világ, minél nehezebb eligazodni benne, annál inkább igyekszünk megteremteni minden erővel ezt a koherenciát. Igen, kialakul egyfajta skizoid állapot, amiben élünk, baloldali és jobboldali bezárkózik a saját világába, és hermetikusan zár a másik felé. Nem kockáztatjuk a koherens világunkat azt megkérdőjelező információkkal, mert fáradtak vagyunk, mert még így is nagyon sok energiát emészt fel a koherencia előállítására minden nap. És, mint ahogy az ön által említett példa is mutatja, még a saját alternatív valóság is lehet fárasztó. Természetesen minden társadalomban az emberek inkább a saját világnézetükhöz passzoló lapokat olvasnak, de azért mindig megmarad az egészséges kíváncsiság és átjárás a másik oldalakra is. Nálunk nem ez a helyzet, sőt folyamatosan zárjuk el magunktól a koherens világot megbolygató témákat, információkat. A saját életemben is átélem ezt, 11-12 évvel ezelőtt itt, ezen a tornácon összejöttünk a falubéli barátaimmal, és kiderült, hogy szinte mindenben egyezik a kulturális érdeklődésünk és ízlésünk, ugyanazokat a könyveket olvastuk, csak van egy pont, a politika, ahol viszont homlokegyenest ellentétes a véleményünk. Akkor ezt szépen tisztába tettük, kinyilvánítottuk, azóta is összejárunk, de nem politizálunk. De időről időre jön a gyomorgröcs a találkozó előtt...

– *Azt érzi, hogy az ön számára na-*

gyon fontos értéket képviselő baráti társaság számára kiemelt kockázat a politika, olyan, amire rámehet a barátság is?

– Egyrészt igen, van ilyen kockázat, és hazudnék, ha azt mondanám, hogy ez nem jut sokszor eszembe. Másrészt van egy természetesen ösztönös ellenállás is bennem amiatt, hogy a személyes kapcsolatok, a barátságok és a más gondolkodású emberek világába való átjárás biztosítása érdekében túl kell tennem magam azon az igényemen, hogy jobban szeretek velem azonos világnézetű, politikai elveket valló emberekkel beszélgetni. Érzem magamon és látom a barátaimon is, hogy ez mekkora teljesítmény, mindannyiunknak hétről hétre meg kell küzdenünk azért, hogy a baráti társaságunk fennmaradjon. Az ár, amit megfizetünk ezért mindannyian, hogy a kezdeti kiadós, reggelig tartó veszekedések, viták helyett most békésen csordogáló, kis érdektelen és politikamentes témákról szóló beszélgetéseink vannak.

– *Nem csapda ez? Ha valamikor túl akarunk lenni ezen, és újra normális országban akarunk élni, akkor majd le kell ülni, beszélgetni és politizálni is kell. Leülni le tudunk majd, de a politizálásról leszoktatjuk magunkat annak érdekében, hogy megmaradjon az esélye a leülésnek.*

– Én nyilván azért választottam ezt, mert ezt tartom működőnek. A nem konfrontálódás arról szól, hogy nem veszélyeztetjük, hanem erősíteni próbáljuk a közöttünk lévő személyes bizalmi hálót. Folyamatosan az az élményünk egymásról, hogy bár tudjuk, mást gondolunk a politikáról, minden egyéb tekintetben ő is tisztességes, rendes, értelmes ember, én is tisztességes, rendes, értelmes ember vagyok, ezt kölcsönösen elfogadjuk. Innen, erről a személyes bizalmi alapról viszonylag könnyebb

elérni, hogy egyszer csak, ha valamerre billennek a dolgok, akkor elkezdünk bizonyos pontokon beszélgetni, netán egyetértésre jutni.

– *Volt már erre példa?*

– Igen, és nagyon tanulságos példa, épp tegnap este. A miskolci Fidesz kitalálta a cigányok nem erőszakkal, hanem pénzzel elérendő, de a végeredményt tekintve mégiscsak kitelepítését. Kifejtette a jobboldali barátom, hogy akár így, akár úgy nézzük a dolgot, ez tulajdonképpen fasizmus. És egyetértett vele egy másik olyan társunk is, aki talán még erősebben kötődik érzelmileg a Fideszhez. Ezt azért teheték meg, mert valamikor visszavonultunk mindannyian a közös politizálástól, nem erőltettük a lehetetlent, hogy közös nevezőre jussunk, hanem fenntartottuk a társaságot és a barátságot. A többségük nagyon-nagyon otthon van a mai képzőművészetben. Hát nem kell mondanom, hogy mi a véleményük mondjuk a Kossuth téri Tisza-szoborról. Szokjuk a dolgot, lassan, óvatosan, annak tudatával, hogy ami elválasztott bennünket, az módosult is, egy csomó téma megint megbeszélhetővé válik.

– *Mit gondol, ők tudják, hogy melyek azok a témák, amelyeket már biztonsággal elő lehet hozni, mert feltételezik, hogy nem vesznek majd rajta össze? Működik az ön által korábban említett reciprocitás?*

– Nyilván kimondatlanul működik, de kölcsönösen figyeljük egymást. Ismerve jól a művészeti ízlésüket és tájékozottságukat, nyugodtan bedobhattam témaként a Szabadság téri emlékmű ügyét. Biztosra mentem, ez náluk művészeti alapon kiveri a biztosítékot. Az a jó, hogy minden ilyen téma megbeszélésével növekedik a

közös platform. Ezért gondolom, hogy az a jó stratégia, ha nem égetjük fel a hidakat, megtartjuk a kommunikációt, megtartóztatjuk magunkat a konfrontálódástól, és folyamatosan puhatoljuk a közös ügyek lehetőségét. Végül is minden jó kapcsolat ezen múlik, még házastársi kapcsolatok is.

– *Nem tudja ezt felülírni a felülről gerjesztett versenyhelyzet, amely mindkét oldalon kialakítja a rossz szurkolói viselkedési mintákat? Abban a világban nincs fraternizálás, egy szoci soha nem bízhat meg egy fideszesben, és viszont.*

– Ne bántsa a szurkolókat. Másképp működik ez a viszony egy Újpest–Fradi-viszonyban, és másképp működik a Liverpool és a Chelsea szurkolói között. Ott nincs az élet minden területére kiterjedő ellenségeskedés. Az ott egy szabályok között zajló játék, mint a sport. Nálunk meg pont az a probléma, hogy ezek a szabályok hiányoznak, és ugyanez a helyzet tőlünk keletre is. Az orosz vagy a szerb szurkolótáborok footballhuliganizmusa törzsi jellegű, a brit pedig nem az.

– *Ha tehát nem akarunk beszállni a törzsi háborúba, egyetlen lehetőségünk, hogy ápoljuk a kapcsolatainkat annyi emberrel és annyifélével, ahánnyal csak lehet, kivonulunk a közéletből, merthogy az törzsies, és várjuk a lehetőséget, hogy majd valamikor el lehet kezdeni a többiekkel beszélgetni, lassan, nagyon-nagyon óvatosan.*

– Igen.

– *De hát ez, nem az egypárti puha diktatúra körülményei között, éppen az a program, amit egyszer már átélünk a Kádár-rendszerben: a visszavonulás a magánélet sáncai mögé. Ez vár ránk?*

– Vár? Ez már itt van.